

Isključenje krivične odogovornosti žrtava trgovine ljudima za izvršena krivična dela tokom viktimizacije

Martin Matijašević

doktor pravnih nauka, specijalista kriminalistike, naučni saradnik Međunarodnog instituta za istraživanje katastrofa, Beograd, martin.matijasevic@idr.edu.rs

Sažetak: Krivično delo trgovine ljudima u fenomenološkom smislu je složeno krivično delo. Žrtve trgovine ljudima su u mnogim slučajevima višestruko diskriminisane, kao žrtve, a potom i kao jedna od strana u krivičnom postupku. Modus operandi krivičnog dela trgovine ljudima je namerno izlaganje žrtve riziku od inkriminacije i manipulisanje da učestvuju u kriminalnim aktivnostima. Žrtva se u fazi eksploatacije često može naći u situacijama koje imaju obeležja pojedinih prekršaja i krivičnih dela. Istraživanje je bazirano na analizi položaja žrtve tokom vođenja krivičnog postupka, gde se javlja i pitanje njene krivičnopravne odogovornosti, kao izvršioca različitih krivičnih dela tokom svoje viktimizacije. U radu se ukazuje na pravnu nedoslednost pitanja kažnjavanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji, kao i na neophodnost donošenja pravnih propisa koji bi ovakve slučajeve predvideli i pravno opredmetili. Reč je o nedovoljno istraženom krivičnopravnoj materiji.

Ključne reči: trgovina ljudima, eksploatacija, položaj žrtve, nekažnjavanje, ropstvo

Primljen / Received: 6. april 2022. / April 6, 2022

Prihvaćen / Accepted: 20. april 2022. / April 20, 2022

UVOD

Trgovina ljudima predstavlja krivično delo koje je u različitim oblicima i formama prisustvo kroz čitavu istoriju, najgrublji je način kršenja ljudskih prava i jedno od najtežih krivičnih dela protiv čovečnosti (Milanović i dr., 2016:12). Zemlje u kojima se javlja neki oblik trgovine ljudima se mogu podeliti u tri grupe: zemlje porekla, zemlje tranzita i zemlje destinacije (Britton, Maljević, 2010:8). Republika Srbija je zemlja porekla žrtava trgovine ljudima, ali i zemlja odredišta i tranzita (Izveštaj o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji, 2013). Trgovina ljudima je zločin protiv individue, jer nema pristanka tj. isključen je princip dobrovoljnosti (Trgovina ljudima naš odgovor – priručnik za vršnjačku edukaciju, 2006). Jedno je od najzastupljenijih i najisplativijih delatnosti međunarodnog organizovanog kriminala (Mijalković, Bajagić, 2012). Trgovina ljudima se često, mada ne uvek, pojavljuje kao oblik organizovanog kriminala, ali i vrsta kriminalnog biznisa koga pokreću ponuda i potražnja na tržištu (Priručnik za nastavnike, 2011). Trgovinu ljudima (trafficking) treba razlikovati od krijumčarenja ljudi (smuggling). Krijumčarenje se završava prelaskom granice, dok eksploatacija, kao posledica trgovine ljudima, traje i dalje (Paunović i dr., 2010).

Osnovna podela oblika trgovine ljudima može se izvršiti na osnovu više kriterijuma (Mijalković, 2006:113): prema vidu eksploatacije žrtava, u odnosu na pol i uzrast žrtava, prema teritoriji izvršenja ili prema položaju u kome se nalazi žrtva. U praksi su identifikovani sledeći oblici trgovine ljudima: trgovina ženama s ciljem seksualne eksploatacije, radne eksploatacije i prinudnog sklapanja braka, trgovina decom s ciljem prosjačenja, seksualne eksploatacije, prinudnog sklapanja braka, radne eksploatacije, ilegalnog usvojenja dece i trgovina muškarcima s ciljem radne eksploatacije (Đorđević, Mijalković, 2011). Krivično delo trgovine ljudima je u fokusu različitih naučnih disciplina sociologije, psihologije kriminologije, viktimologije, kriminalistike, nauka bezbednosti i krivičnopravnih nauka koje na krajnje fragmentaran način proučavaju fenomenologiju ovog krivičnog dela.

Kao bitne karakteristike trgovine ljudima javljaju se: organizovanost – trgovina ljudima je uglavnom kriminalna aktivnost većih grupa i proizvod njihovog organizovanog delovanja, protivpravnost – trgovina ljudima je određena kao krivično delo, kako u zakonodavstvu Republike Srbije, tako i u normama međunarodnog javnog prava, nemoralnost – predstavlja oblik kršenja moralnih normi i osnovnih

ljudskih prava i sloboda, rasprostranjenost – trgovina ljudima je postala globalna pojava i gotovo da ne postoji zemlja koja nije suočena sa nekim njenim vidom, nasilnost – sama po sebi ona podrazumeva korišćenje nasilnih metoda sredstava prinude prema žrtvama, latentnost – tajnost delovanja kriminalnih grupa doprinosi utisku nevidljivosti trgovine ljudima, visoka tamna brojka – broj nepoznatih izvršenih krivičnih dela u okviru celog procesa trgovine ljudima je visok, povezanost sa drugim oblicima ugrožavanja bezbednosti i kriminalnim radnjama – imajući u vidu da donosi veliki profit i da se sastoji od više segmenata, trgovina ljudima u direktnoj je vezi sa drugim oblicima kriminaliteta kao što su trgovina opojnim drogama, automobilima i oružjem, korupcija i sl., kao i nedovoljna proučenost – iako je trgovina ljudima masovna i veoma zastupljena u modernom dobu, ona nije dovoljno istražena, pa samim tim ne mogu biti sprovedene adekvatne preventivne i represivne mere koje su neophodne kako bi se ona iskorenila (Mijalković, 2004:177).

Krivičnopravna praksa ukazuje na nedovoljnu proučavanost bića krivičnog dela trgovine ljudima iz perspektive žrtve krivičnog dela, posebno u slučajevima gde se žrtva javlja kao izvršilac različitih krivičnih dela u fazi svoje eksploatacije, odnosno viktimizacije. Brojna su krivična dela kojima mogu biti izložene žrtve trgovine ljudima (pored seksualne i radne eksploatacije), koje su jedno od osnovnih obeležja, javljaju se i druga krivična dela (provalne i džepne krađe, ilegalni prelazak državne granice, krijumčarenje, nezakonit boravak u zemlji, krijumčarenje narkotika), žrtva je prinuđena da vrši i prekršaje protiv javnog reda i mira (prosjačenje). Posmatrajući kontekstualni okvir u kome žrtve krivičnog dela trgovine ljudima vrše druga krivična dela, životne okolnosti, permanentni strah za sopstveni život, „stokholmski sindrom“, postupanje u nužnoj odbrani i krajnjoj nuždi u slučaju protivpravnog ugrožavajućeg napada, u istraživanju se nameće pitanje preispitivanja opravdanosti njihovog kažnjavanja, jer se žrtve često nalaze u takvom psihološkom stanju konstantne prinude da je teško, jasno omeđiti liniju između krivične odgovornosti i uloge žrtve. U samoj inkriminaciji uočavaju se specifične relacije između izvršioca i žrtve (u fazi vrbovanja i distribucije žrtve i fazi eksploatacije žrtve), javljaju se različiti odnosi, između izvršioca i žrtve, između samih žrtava, kao i žrtvi i drugih osoba sa kojima su u interakciji tokom svoje faze eksploatacije. Kod razrešavanja krivičnog dela trgovine ljudima žrtva se može pojaviti kao izvršilac nekog drugog krivičnog dela tokom svoje viktimizacije.

Države imaju obavezu da osiguraju zaštitu prava žrtava trgovine ljudima, uključujući i pravo na nekažnjavanje za dela učinjena zbog situacije u kojoj se nalaze, kao lica koja su predmet trgovine ljudima, zbog čega je postojanje delotvornih mehanizama i postupaka od suštinske važnosti. S druge strane gledano, nepostojanje delotvornih mehanizama i postupaka za identifikaciju žrtve trgovine ljudima, uticaće da se žrtva tretira kao „obični“ prestupnik, odnosno

kao neko od koga se zahteva da snosi punu zakonsku odgovornost, što podrazumeva i sankcije za učinjena dela. Kod žrtava trgovine ljudima se ne sme zanemariti njihov ranjivi položaj i prema njima treba sprovesti odredbe o nekažnjavanju (Član 26. Zakona o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 19/2009). Konvencije trebale da predvide i mogućnost nekažnjavanja žrtava zbog njihovog učešća u nezakonitim radnjama (Izveštaj o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji, 2013). Složenost ovog krivičnog dela zahtevala je međunarodni odgovor oličen u Konvenciji Ujedinjenih nacija (UN) protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine (Član 3. Konvencije Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala). U članovima 24-25. pomenute konvencije prepoznat je značaj zaštite žrtava i svedoka (Trgovina ljudima, priručnik za novinare, 2008), uz posebno insistiranje na punom poštovanju njihovih ljudskih prava, koji je Republika Srbija ratifikovala 6. septembra 2001. godine (Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, Službeni list SRJ - međunarodni ugovori, br. 6/2001). Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Službeni glasnik RS“ – Međunarodni ugovori, broj 19/2009) iz 2005. godine jasno definiše trgovinu ljudima, prvenstveno kao kršenje ljudskih prava i povredu dostojanstva i integriteta čoveka (Izveštaj o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji, 2013) i predstavlja nadgradnju normativnih rešenja Protokola iz Palerma i Okvirne odluke Saveta Evropske unije o borbi protiv trgovine ljudima. Na međunarodnom nivou, Republika Srbija je potpisnica Konvencije UN o pravima deteta i Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta (ratifikovani 2001, odnosno 2002. godine), Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije protiv žena (ratifikovane 2001. godine), kao i konvencija koje je izradila Međunarodna organizacija rada (MOR): Konvencije o prinudnom radu, Konvencije o ukidanju prinudnog rada i Konvencije o zabrani i hitnoj borbi za ukidanje najgorih oblika dečijeg rada. Uz to, Republika Srbija je potpisnica niza konvencija Saveta Evrope u oblasti krivičnog prava, a koje su relevantne za borbu protiv trgovine ljudima.

KRIVIČNOPRAVNI ODGOVOR - KAŽNJAVANJE ILI NEKAŽNJAVANJE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

Države u svojoj nacionalnoj praksi moraju ispunjavati dužnost nekažnjavanja koja je utemeljena u međunarodnom pravu. Sve države dužne su da osiguraju da njihovi nacionalni zakoni budu usklađeni s međunarodnim obavezama, bez obzira na zahteve i složenosti svojih pravnih sistema. Članom 27. Bečke konvencije o ugovornom pravu iz 1969. godine predviđa se: „Država ugovornica ne može se pozvati na odredbe unutrašnjeg prava da bi opravdala

neizvršavanje ugovora (United Nations, Vienna Convention on the Law of Treaties, 1969).“ Stoga, države potpisnice Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, među kojima je i Srbija, treba da u svrhu postupanja u skladu s tim dokumentom preduzmu mere da bi se načelo nekažnjavanja stvarno sprovelo i u praksi prema odredbama člana 26.

U krivičnompravnom sistemu Republike Srbije ne postoje eksplicitne odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima. Odredbom člana 14. stav 2. Krivičnog zakonika ustanovljeno je opšte načelo da nema krivičnog dela bez protivpravnosti ili krivice, bez obzira na postojanje elementa krivičnog dela. Osim toga, članom 21. Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, br. 94/16) utvrđeno je da se delo izvršeno pod dejstvom neodoljive sile ne smatra krivičnim delom, dok se za izvršenje krivičnog dela pod dejstvom sile koja nije neodoljiva mogu uzeti u obzir olakšavajuće okolnosti, na osnovu kojih se može izreći blaža kazna. Isto tako, članom 15. Zakona o prekršajima, propisano je da nema prekršaja ako je radnja propisana kao prekršaj učinjena pod uticajem sile ili pretnje („Službeni glasnik RS“, br. 65/2013).

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, br. 94/16) uvedene su određene izmene u vezi sa članom 388. koji definiše krivično delo trgovine ljudima i određuje raspon zaprečenih kazni. Izmene koje se uvode odnose se na pooštavanje zaprečenih kazni. Kazna za osnovni oblik dela je sada od 3 do 12 godina zatvora, a minimalna kazna za trgovinu decom je pet godina zatvora. Povećana je i kazna ako je delo izvršila organizovana kriminalna grupa, a uvedena je i kazna za korisnike usluga u slučaju da su znali ili da su mogli da znaju da se radi o žrtvi trgovine ljudima.

Pre uvođenja člana 388. Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, br. 94/16) često se dešavalo da u policijskim racijama bude nađen veći broj devojaka, kojima su pisane prekršajne prijave na osnovu člana 14. Zakona o javnom redu i miru („Službeni glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon), koje su nakon sprovedenog prekršajnog postupka upućivane na izdržavanje kazne zatvora. U nekim slučajevima, trgovci ljudima su angažovali advokate i plaćali novčane kazne, ali su devojke nakon toga morale da nadoknade i te troškove i tako se vraćale u začarani krug otplate dugova. Kada se radilo o stranim državljanima, one su bile i prekršajno kažnjavane zbog ilegalnog ulaska ili boravka na teritoriji naše zemlje.

Nažalost, danas se još uvek dešava da, usled neprepoznavanja dela ili lakšeg dokazivanja, pravna kvalifikacija konkretnog oblika trgovine ljudima u kom su žrtve eksploatisane kroz prinudnu prostituciju promenjena u posredovanje u vršenju prostitucije (član 184. KZRS). U praksi to znači nižu kaznu za počinioce, propuštanje identifikacije žrtve trgovine ljudima, a samim tim i nepriznavanje prava koja joj prema međunarodnim standardima pripadaju kao

žrtvi trgovine ljudima. S tim u vezi, na suđenju za trgovinu ljudima, gde je oštećena na ročište dovedena iz zatvora, gde je služila kaznu za prekršaj zbog vršenja prostitucije, jer nije identifikovana kao žrtva trgovine ljudima u prvom kontaktu sa policijom, advokat trgovca ljudima, između ostalog, postavio pitanje: „Ako se radi o žrtvi trgovine ljudima, zašto na suđenje nije dovedena iz Sigurne kuće, a ne iz zatvora (Priručnik za advokate – Trgovina ljudima, 2012)?“

Žrtve trgovine ljudima ne treba teretiti ili izvoditi na sud zbog prostitucije ili drugih nezakonitih radnji na koje su bile primorane. U nekim situacijama žrtve su, tokom eksploatacije u lancu trgovine ljudima, bile primorane da izvrše neka krivična dela, kao što su nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi, prosjačenje, što je prekršaj protiv JRM-a ili prostitucija. Posebno u slučajevima trgovine ljudima u svrhu rada u seksualnoj industriji, žrtva može da se nađe na udaru: ako ne prijavi krivično delo ili ne pomogne da se počinioci uhapse, nadležni organi je mogu izvesti na sud zbog prostitucije; ali ako to uradi, rizikuje da bude izložena zastrašivanju ili odmazdi počinilaca (Priručnik za advokate – Trgovina ljudima, 2012).“

Opšte je prihvaćen princip da lice ne treba smatrati odgovornim za krivično delo koje je bilo naterano da počini. Dok se Protokol Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima ne bavi posebno ovim pitanjem, kao najvažniji multilateralni instrument koji reguliše trgovinu ljudima, Radna grupa za trgovinu ljudima, telo osnovano kako bi davalo preporuke za delotvornu implementaciju Protokola i čija je funkcija da „pruža savete i pomoć Konferenciji, naglasila je kako bi države potpisnice trebalo da razmotre: da se žrtve trgovine ljudima ne kažnjavaju i ne izvode na sud zbog nezakonitih dela koja su počinile, a koja predstavljaju direktnu posledicu njihovog statusa žrtve trgovine, ili u slučaju kada su bile naterane da počine takva nezakonita dela (Izveštaj sa sastanka Radne grupe za trgovinu ljudima, 2009).

Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima eksplicitno predviđa mogućnost da se žrtvama ne izriču kazne zbog njihovog učešća u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su bile prisiljene na to (čl. 26). Ovo je dodatno objašnjeno u Izveštaju sa objašnjenjima (Explanatory Report – Action against Trafficking in Human Beings, 2005).

Pravna regulativa u oblasti procesuiranja i vođenja krivičnih postupaka, koja je u najvećoj meri usklađena sa međunarodnim standardima, nema punu i doslednu primenu u praksi Republike Srbije. Osnovna prava žrtava, kao što su pravo na zaštitu privatnosti, pravo na pomoć, savetovanje i informisanje o pravima i besplatnu pravnu pomoć, pravo na sigurnost i naknadu štete i dalje se ne ostvaruju u obimu koji bi žrtvama ovog teškog krivičnog dela omogućio minimum standarda zaštite (Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, 2013).

Treba napomenuti da Smernice UNICEF-a za zaštitu prava dece žrtava trgovine ljudima takođe predviđaju dužnost država da ne gone krivično nijedno dete koje je dove-

deno u situaciju da bude prisiljeno da učini krivično delo povezano s njegovim položajem: „Pravosudni organi dužni u da osiguraju da deca žrtve ne budu podložne krivičnom postupku odnosno sankcijama za dela koja su u vezi s njihovim položajem lica koja su predmet trgovine ljudima, što obuhvata i rešenje imigracionih zakona (Unicef, 2006).“

Zakonodavstvo Republike Srbije se ni u jednom svom delu ne bavi dekriminalizacijom i nekažnjavanjem žrtava, bilo da se radi o trgovini ljudima ili nekom drugom krivičnom delu, ali reguliše niz opštih pitanja kroz institute dela malog značaja - član 18., nužna odbrana - član 19., krajnja nužda - član 20., sila i pretnja - član 21. Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, br. 94/16).

Načelo prema kome lice koje je bilo predmet trgovine ljudima ne treba kažnjavati funkcionise na dva načina: za dela koja je učinilo dok je bilo predmet trgovine ljudima (dela po osnovu uzročno-posledične veze) i za dela koja nisu u vezi s činom trgovine ljudima, ali koja je lice bilo prisiljeno da učini kao lice koje je predmet trgovine i nema autonomiju volje kada deluje (dela po osnovu prinude) (www.unodc.org, 10.11.2021).

Postoje situacije u kojima trgovci ljudima manipulacijama navedu žrtve da postanu njihovi pomoćnici u procesu eksploatacije drugih, što predstavlja plansku strategiju da se zadrži kontrola nad preostalim žrtvama tako što se nekadašnja žrtva zaduži da nazire druge, pa postane i sama umešana u trgovinu ili eksploataciju drugih pojedinaca - fenomen opisan kao „ciklus zloupotrebe“ (England and Wales Court of Appeals, 2012). „Kancelarija holandskog državnog izvestioca za pitanja trgovine ljudima prijavila je slučaj primene klauzule o nekažnjavanju na A, ženu za koju je utvrđeno da je žrtva trgovine ljudima i za koju se sumnja da je umešana u eksploataciju drugih osoba. U predmetu pred okružnim sudom u Hagu, javni tužilac odlučio je da ne preuzima krivično gonjenje protiv žrtve na osnovu člana 26. (Konvencija Saveta Evrope) zbog sledećeg: „(A) je i sama radila kao prostitutka i predavala je novac osumnjičenom. Nadzirala je druge žene, ali nije ih prinudila ni na šta. Druge žene posmatrale su je kao žrtvu, ne kao osumnjičenu. Bila je pod uticajem osumnjičenog zato što joj je obećavao zajedničku budućnost i zato što ga voli. Kontrolisala je druge žene da je osumnjičeni ne bi zlostavljao i da joj ne bi pretio. Bojala se osumnjičenog (Eighth Report of the Dutch National Rapporteur, 2010).“

Princip nekažnjavanja žrtava za izvršena krivična dela zbog položaja u kojem se nalaze, odnosno dok su se nalazili u tom položaju potvrđen je u nizu međunarodnih standarda, uključujući i pravo i politički obavezujuće instrumente. Princip 7. iz Preporučenih principa i smernica za pitanja ljudskih prava i trgovine ljudima, koje je usvojila Kancelarija Visokog komesara UN za ljudska prava glasi: „Žrtva trgovine ljudima neće biti lišena slobode, optužena niti će joj se suditi zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji tranzita ili destinacije, niti za umešanost u nezakonite aktivnosti ukoliko je ta umešanost direktna posledica statusa žrtve

trgovine ljudima.“ Kvalifikacijom da nezakonite aktivnosti moraju da budu „direktna posledica“ položaja žrtve trgovine ljudima naglašava se činjenica da ne mogu sva dela takvih lica biti izuzeta od kažnjavanja (OSCE Ministerial Council, 2011). Odgovornost i pozivanje na odgovornost mogu se isključiti ako lice o kojem je reč iznese priznatu odbranu, deluje pod prinudom ili nije pravno sposobno (OEBS, 2014).

POSTOJANJE ILI ISKLJUČENJE KRIVIČNOPRAVNE ODGOVORNOSTI

Odredbu o nekažnjavanju treba tumačiti u svetlu definicije trgovine ljudskim bićima, posebno u pogledu na prinudu. „Prinuda“ da se učini neko krivično delo podrazumeva čitav niz činjeničnih okolnosti u kojima žrtve trgovine ljudima gube mogućnost da postupaju prema svojoj slobodnoj volji; ne samo pod pretnjom fizičke sile ili emocionalnog zlostavljanja, nego i u poražavajuće velikom broju slučajeva kada trgovci ljudima eksploatišu, svoje žrtve zloupotrebljavajući njihov ranjivi položaj. Sveobuhvatno razumevanje prinude uključuje sva sredstva koja se koriste u trgovini ljudima: pretnju, upotrebu sile, druge oblik prinude, otmicu, prevaru, obmanu, zloupotrebu moći ili ranjivog položaja (Politika i pravne preporuke za delotvorno sprovođenje odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima, 2014).

Načelo nekažnjavanja može se prekršiti posredno i neposredno. Posredno kršenje nastaje kada državni organi ne identifikuju neko lice kao žrtvu trgovine ljudima, što dovodi do formiranja nepotpune slike o okolnostima u kojima je delo učinjeno i krivičnoj odgovornosti. Neposredno kršenje načela nekažnjavanja javlja se u situacijama kada su državni organi koji se bave krivičnim delom koje je učinila žrtva trgovine ljudima „morali biti svesni“ da lice ima status žrtve trgovine ljudima, ali toj činjenici nisu pridavali odgovarajuću važnost kada su odlučivali o njegovoj odgovornosti (Politika i pravne preporuke za delotvorno sprovođenje odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima, 2014).

S tim u vezi, dobar primer nekažnjavanja žrtve trgovine ljudima je iz perioda 2012. godine, kada je Osnovno javno tužilaštvo u Požarevcu odustalo od daljeg krivičnog gonjenja žrtve trgovine ljudima koja je bila korisnica programa zaštite koju sprovodi NVO ATINA za krivično delo koje je počinjeno u situaciji dok se ona nalazila u lancu trgovine ljudima. Pravosudni organi nisu pokazivali sluh za ovakve slučajeve, iako je naša zemlja potpisnica međunarodnih Konvencija i Protokola, tako da ova odluka predstavlja primer dobre prakse. Zbog toga treba da se istakne neophodnost doslednog primenjivanja potpisanih Konvencija čime bi se olakšao i onako težak položaj žrtava trgovine ljudima, jer ovo nije usamljen slučaj da se u našoj zemlji krivično gone žrtve trgovine ljudima zbog dela počinjenih dok su bili u lancu trgovine, suprotno Konvencijama na koje se naša zemlja obavezala (www.crmps.org.rs, 10.11.2021).

Seksualna eksploatacija je najčešći oblik trgovine

ljudima, kako u Srbiji tako i u svetu. Do uvođenja krivičnog dela trgovine ljudima u naše krivično zakonodavstvo 2003. godine, žrtve seksualne eksploatacije su, kao takve, u praksi retko prepoznavane. Od 2003. godine počinje da se razvija sudska praksa za krivično delo trgovine ljudima, ali se i dalje primećuje nedostatak znanja i senzibiliteta u jednom delu pravosuđa za prepoznavanje i krivično gonjenje tog krivičnog dela, zbog čega se elementi seksualne eksploatacije ignorišu, a trgovina ljudima izjednačava s dobrovoljnim seksualnim radom. Postavlja se pitanje kako implementirati u sudsku praksu krivično delo "Posredovanje u prostituciji" iz člana 184 KZ RS, imajući u vidu da primeri u praksi pokazuju da se sve više ovaj član koristi za krivično gonjenje samih „seks radnica“ koje se udružuju da bi bezbednije i lakše mogle da rade, ili kao zamena za procesuiranje krivičnog dela trgovine ljudima, a ne za suzbijanje seksualnog rada sankcionisanjem posrednika, kao što je predviđeno zakonom.

Analizom presuda za krivično delo Posredovanje u prostituciji, utvrđeno je da su u četiri presude same seksualne radnice identifikovane kao aktivni subjekti krivičnog dela iz člana 184. KZ i osuđene za posredovanje u vršenju prostitucije. Reč je o tri presude Osnovnog suda u Novom Sadu i jednoj presudi Prvog osnovnog suda u Beogradu (Osnovni sud u Novom Sadu, K-2012/2011 (Apelacioni sud u Novom Sadu, Kž. 1-3930/2012); Osnovni sud u Novom Sadu, K-3368/2011; Osnovni sud u Novom Sadu, K-3820/2011; Prvi osnovni sud u Beogradu, 17K-4984/2012). U tim predmetima su optužene samo ženske osobe, među oštećenima (ukupno pet osoba u četiri presude) pojavljuje se jedan muškarac, dok u jednom predmetu nije bilo oštećenih. Svedoci su bili prisutni samo u jednom predmetu i to dve (od tri) oštećene i jedan klijent optužene. U jednom predmetu nije bilo oštećene, tj. seksualna radnica je optužena da je za samu sebe posredovala u vršenju prostitucije tako što je objavljivala oglase u kojima se rkelamirala za seksualne usluge. U obrazloženju te presude se kaže: „Radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela posredovanja u vršenju prostitucije iz člana 184., stav 1 Krivičnog zakonika propisana je alternativno. Prvo su pomenutom članu navedene radnje podstrekivanja na prostituciju koje se sastoje u navođenju ili podsticanju drugog na prostituciju. Zatim se, kao radnja izvršenja osnovnog oblika, propisuje pomaganje u vršenju prostitucije koje se sastoji u učestovanju u predaji nekog lica drugom radi vršenja prostitucije i, na kraju, kao poslednju, alternativno propisanu radnju izvršenja osnovnog oblika, zakonodavac je predvideo propagiranje i reklamiranje prostitucije posredstvom sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava“ (Marinković, Radović, 2014).

Takođe, postoje presude koje su donete nakon što je u prvobitnoj optužnici krivično delo Trgovine ljudima prekvalifikovano u krivično delo Posredovanja u vršenju prostitucije. Takve presude su problematične jer mogu ukazati na nepostojanje svesti među sudijama i tužiocima i nepo-

znavanju detalja o konkretnom slučaju trgovine ljudima. U drugom predmetu posebno je bilo zanimljivo što su okrivljeni negirali izvršenje krivičnog dela, da bi zatim sami predložili da se delo prekvalifikuje iz trgovine ljudima u posredovanje u vršenju prostitucije. Činjenica da je oštećena prepoznata kao žrtva trgovine ljudima i smeštena u sigurnu kuću, što se i navodi u presudi, nije uzeta u obzir prilikom prekvalifikacije dela (Marinković, Radović, 2014).

Zanimljiv je primer iz prakse gde se iz tri presude može videti da su oštećene seksualne radnice paralelno bile prekršajno kažnjene za odavanje prostituciji, sva tri puta u Beogradu. Može se primetiti da je znatno više prekršajnih presuda, tj. postupaka koji su vođeni protiv seksualnih radnica, nego krivičnih presuda protiv makroa, iako je samim propisivanjem posredovanja u vršenju prostitucije kao krivičnog dela prepoznata veća društvena opasnost delatnosti posredovanja u odnosu na odavanje prostituciji, koje je predviđeno kao prekršaj.

ZAKLJUČAK

Prethodno navedenim aktima, a naročito Ustavom, žrtvama trgovine ljudima je zagaranovan niz prava poput prava na pravnu pomoć, prava da žrtva bude obaveštena o procesnim pravima. Odredbama Zakonika o krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) koji regulišu pitanje zaštite svih učesnika u postupku, pa time i žrtava koje se mogu pojaviti u ulozi svedoka, može se žrtvama ukazati na njihova procesna prava: Osnovna zaštita - član 102. i Posebno osetljivi svedok - član 103.

Čini se da primena načela zavisi od stepena u kojem države daju prioritet borbi protiv trgovine ljudima u odnosu na kažnjavanje žrtava. Posmatrajući na širem planu, primena načela jasno korespondira sa stepenom u kome države stavljaju zaštitu prava lica koja su predmet trgovine ljudima u središte svojih nastojanja u okviru borbe protiv tog krivičnog dela. Naime, uže tumačenje ovog načela, može dovesti do toga da države prekrše obaveze koje imaju prema žrtvama trgovine ljudima.

Nadležni organi u zakonom predviđenom postupku moraju da odluče da li zaista postoji veza između nekog krivičnog dela i trgovine ljudima. Ako ne postoji, onda se licu koje je predmet trgovine može izreći sankcija kao i bilo kome drugom. Međutim, ukoliko postoji veza, neophodna je i obaveza da se sprovede načelo nekažnjavanja u celosti i na delotvoran način bilo da je krivično delo učinjeno dok se žrtva nalazila u situaciji da je predmet trgovine ljudima ili kao posledica te situacije. Činjenica da je neko lice bilo predmet trgovine ljudima, ne sme se tretirati samo kao faktor koji utiče na smanjenje kazne, odnosno sankcije jer se u tom slučaju ne ispunjava obaveza o nekažnjavanju, s obzirom da se ne posmatra pravo stanje žrtve, već se mora poštovati ono što odredba o nekažnjavanju podrazumeva: „svaka država treba, u skladu sa osnovnim principima svog pravnog sistema, da predvidi mogućnost da se kazne ne

izriču žrtvama za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su one bile prisiljene na to“. Naime, u situaciji gde žrtva nije mogla da deluje prema svojoj slobodnoj volji, čak i osuđujuća presuda bez izricanja sankcije zapravo predstavlja kaznu za nju i može se negativno odraziti na žrtvu u budućnosti jer će onda postojati evidencija o njenom kažnjavanju, što može dovesti do ograničenja u pogledu određenih aktivnosti, uključujući i ograničenje slobode kretanja (npr. neće joj biti dozvoljeno da putuje u neku drugu zemlju) i nemogućnost zapošljavanja u određenim oblastima.

Kapaciteti za pružanje direktne pomoći žrtvama su u velikoj meri ograničeni, najveći problem je u slučajevima radne eksploatacije, gde je prilično teško utvrditi da je osumnjičeni zapravo žrtva trgovine ljudima i da je delo povezano s njegovim statusom žrtve. Kao osnovu za domaće zakonodavstvo pri definisanju posebnih odredbi o nekažnjavanju, trebalo bi se rukovoditi modelom Zakona protiv trgovine ljudima koji je izradila Kancelarija UN-a za borbu protiv droge i kriminala (www.unodc.org, 20.02.2022.):

„1. Žrtva trgovine ljudima ne može se držati odgovornom (biti kažnjena), (biti neprimereno zatvorena, novčano kažnjena ili sankcionisana na drugi način) za krivična dela odnosno upravne prekršaja (protivzakonita dela) koja je učinila u meri u kojoj je njena umešanost u navedeno direktna posledica situacije u kojoj se nalazi kao lice koje je predmet trgovine ljudima.

2. Žrtva trgovine ljudima ne može se držati odgovornom prema krivičnom odnosno upravnom pravu za kršenje domaćih zakona o useljavanju.

3. Odredbe ovog člana ne mogu ograničiti iznošenje opštih oblika odbrane koje su na raspolaganju žrtvi u skladu sa zakonom.“

Kako žrtve trgovine ljudima nisu izričito dekriminalizovane ni u jednom zakonu ili podzakonskom aktu, znači da su potencijalno i same podložne procesuiranju uprkos njihovom statusu žrtve. Činjenica da nijedan krivični zakonik u RS prinudom ne predviđa izričito kao odbranu, očigledno je da ovo pitanje treba rešiti kako bi se izbegli potencijalni problemi. Jedan od glavnih problema zaštite žrtava se odnosi na to ko je odgovoran za identifikovanje statusa i osiguranje zaštite žrtava.

Problem koji se može javiti u praksi prilikom vođenja krivičnog postupka protiv identifikovane žrtve trgovine ljudima je taj što, čak i kada postane očigledno da je navodni učinilac zapravo žrtva trgovine ljudima, primenu klauzule o nekažnjavanju mogu otežati izazovi koje postavlja rad s traumatizovanom žrtvom čija priča može često da se menja i za koju tužilaštvo može da proceni da nije verodostojna. Još jedan problematičan aspekt predstavlja to što ponekad žrtva istupa u svojstvu svedoka i njen kredibilitet može se dovesti u pitanje upravo jer se sumnja da je učinila krivično delo (OEBS, 2014).

Dobar primer iz prakse gde državljanica Albanije, žrtva trgovine ljudima, nije krivično gonjena, iako je bila učinilac

dela krađe, a istupala kao žrtva svedok u postupku protiv lica koje je eksploatisalo, ukazuje na praktičnu i delotvornu zaštitu prava žrtve. „R, poreklom iz Albanije, bila je maloletna kada su je roditelji prodali C. Živela je zajedno sa C u uslovima nalik ropskim i on ju je izrabljivao u svom domaćinstvu. Takođe, C ju je prislio da izvrši nekoliko dela krađe. R je svedočila na suđenju C u vezi sa trgovinom ljudima. C je na to uzvratilo argumentom da svedočenje R nije verodostojno jer je ona učinilac više dela krađe. Kao dokaz priložila je ljubavno pismo. U ljubavnom pismu, koje je napisala R, navodi se da je svojevolejno izvršila krađe. Sudija nije poverovao C i zaključio je da je R napisala pismo pod prinudom od strane C. C. je prislio R da učini dela krađe kako bi umanjio verodostojnost njenog budućeg svedočenja protiv njega po osnovu prethodnih krivičnih dela koje je učinila. C je oglašen krivim za krivično delo trgovine ljudima. R nije krivično gonjena jer se pretpostavljalo da postoji stato di necessita (krajnja nužda). C se žalio sve do Vrhovnog suda. I Apelacioni i Vrhovni sud su potvrdili raniju presudu (Dutch National Rapporteur on Trafficking in Human Beings, 2010).“

Primeru radi, kada žrtve možda učine krivično delo da bi se oslobodile uticaja trgovca ljudima, ne moraju uvek postojati dokazi da je lice delovalo pod prinudom koja direktno proističe iz njegovog položaja kao lica koje je predmet trgovine ljudima, na primer, kada lice pobegne i pokuša samo da zarađuje za život koristeći lažne isprave (England and Wales Court of Appeals, 2012).

Prilikom odmeravanja kazne žrtvama trgovine ljudima i razmatranja mogućnosti da je krivično delo izvršila tokom eksploatacije, mora se imati u vidu da je linija između žrtve i učinioca tanka, na primer kada su žrtve umešane u vrbovanje ili u eksploataciju drugih lica. U tom smislu, ne moraju uvek postojati jasni dokazi da su žrtve delovale pod prisilom ili da nisu imale izbora, osim da se potčine zahtevima učinilaca, iako je vrlo moguće da se radi o smišljenoj strategiji trgovaca ljudima.

Kao što je već navedeno, treba uzeti u obzir sve posebne okolnosti svakog pojedinačnog slučaja i činjenicu da žrtve trgovine ljudima mogu činiti krivična dela i zbog pretnje smrću ili teškom telesnom povredom, koja je takve prirode da bi razumna osoba postupila na isti takav način i kada nema alternative kao što je bekstvo. Da bi načelo nekažnjavanja delotvorno funkcionisalo u praksi, potrebno je, ili da se ne pokreće krivični postupak, ili da se nakon pokretanja krivičnog postupka obustavi krivično gonjenje kada postane očigledno da je predmetno delo učinjeno u toku procesa trgovine ljudima ili da je posledica istog. U svetlu navedenog, od ključne je važnosti da države poseduju odgovarajuće mehanizme za efikasno i precizno identifikovanje i pomaganje žrtvama trgovine ljudima.

Jedna od prepreka koja se može pojaviti prilikom obezbeđivanja saradnje žrtve sa organima krivičnog gonjenja je svakako strah žrtve od kažnjavanja, npr. zbog prostitucije, falsifikovanja dokumenata, ilegalnog prelaska granice

i slično. U tom smislu, žrtve su podstaknute svešću da su i same prekršile neki zakon, što predstavlja razlog njihovog pasivnog držanja u krivičnom postupku. Zbog toga je veoma važno uvesti u nacionalne zakone Srbije posebnu klauzulu o izuzeću od kažnjavanja žrtava trgovine ljudima.

S obzirom da ne postoji iscrpan spisak dela koja žrtve trgovine ljudima mogu da izvrše u periodu dok su predmet trgovine ljudima ili usled takvog položaja, i kako se mogu javiti novi oblici eksploatacije, što se i dešava u realnosti, države treba da razmotre usvajanje jednog otvorenog spiska dela koja se obično vezuju za trgovinu ljudima u pogledu kojih će žrtve trgovine ljudima imati imunitet od kažnjavanja. Treba jasno navesti da nije reč o isključivom spisku i da se dužnost nekažnjavanja odnosi na svako delo ukoliko je ustanovljeno da postoji neophodna povezanost s trgovinom ljudima. Navedeni spisak treba da poseduju pored tužilačkih, sudskih, i službi za sprovođenje zakona, i one službe koje se ne bave neposredno slučajevima trgovine ljudima.

LITERATURA

- Britton, R., Maljević, A. (2010) Trgovina ljudima i krijumčarenje migranata. Beograd: Kancelarija OUN za borbu protiv droge i kriminala
- Dutch National Rapporteur on Trafficking in Human Beings, Trafficking in human beings - Ten years of independent monitoring, Eighth Report of the Dutch National Rapporteur, 2010.
- England and Wales Court of Appeals, Case of LM, MB, DG, Betti Tabot and Yutunde Tijani –and- The Queen, EWCA Crim 2327, 2010, para. 13; England and Wales Court of Appeals, Case of R v N, R v LE, EWCA Crim 189, 2012.
- England and Wales Court of Appeals, Case of R v HTB, EWCA Crim 211, 2012.
- England and Wales Court of Appeals, Case of R v N, R v LE, EWCA Crim 189, 2012.
- Đorđević, I. & Mijalković, S. (2011). Trgovina ljudima kao problem ljudske i nacionalne bezbednosti, Godišnjak Fakulteta Bezbednosti. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Zakon o prekršajima, („Službeni glasnik RS“, br.65/2013).
- Zakon o javnom redu i miru („Službeni glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 19/2009.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, „Službeni list SRJ“ -međunarodni ugovori, br. 6/2001.
- Zakonik o krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014)
- Izveštaj o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji. Beograd: GRETA, 2013.
- Izveštaj sa objašnjenjima – Akcija protiv trgovine ljudskim bićima, CoE, Explanatory Report – Action against Trafficking in Human Beings, 16. V 2005, stav 272–274.
- Krivični zakonik („Službeni glasnik RS“, br. 94/16)
- Konvencija Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala
- Konvencija Saveta Evrope, sačinjena 16. maja 2005. godine u Varšavi, a u nacionalni pravni sistem uvedena 2009. godine, „Službeni glasnik RS“ – Međunarodni ugovori, broj 19/2009.
- Mijajlović, S. & Bajagić, M. (2012). Organizovani kriminal i terorizam, Edicija ΑΣΦΑΛΕΙΑ, Knjiga III. Beograd: Kriminalističko policijska akademija
- Mijalković, S. (2006) Trgovina ljudima kao oblik organizovanog kriminala – osnovna fenomenološka obeležja, Nauka, bezbednost, policija, br. 1, Vol. 11, str. 113-114
- Mijalković, S. (2004) Teorijsko određenje pojma trgovine ljudima. Nauka, bezbednost, policija, br. 2-3, Vol. 9, str. 177.
- Milanović, L., Lajović, B., Barjaktarović, D., Radosavljević, B. (2016) Priručnik za obrazovni sistem – zaštita učenika od trgovine ljudima. Beograd: Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima
- OEBS Kancelarija Specijalne predstavnice i koordinatorke za borbu protiv trgovine ljudima, Politika i pravne preporuke za delotvorno sprovođenje odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima, Misija OEBS – a u Srbiji. Beograd: 2014.
- OSCE Ministerial Council, Decision No. 1 Enhancing the OSCE's Efforts to Combat Trafficking in Human Beings, MC(8).DEC/1 (Vienna, 28 November 2000), para. 9; OSCE Ministerial Council, Ministerial Declaration On Combating All Forms of Human Trafficking, MC.DOC/1/11/Corr.1 (Vilnius, 7 December 2011).
- Presude: Osnovni sud u Novom Sadu, K-2012/2011, Apelacioni sud u Novom Sadu, KŽ. 1-3930/2012, Osnovni sud u Novom Sadu, K-3368/2011; Osnovni sud u Novom Sadu, K-3820/2011; Prvi osnovni sud u Beogradu, 17K-4984/2012
- Paunović M.; Krivokapić B.; Krstić I. (2010). Međunarodna ljudska prava. Beograd: Megatrend.
- Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, Analiza pravosudne prakse za 2013. godinu. Beograd: ASTRA, 2013.
- Priručnik za advokate - Trgovina ljudima. Beograd: ASTRA, 2012.
- Priručnik za nastavnike, Trgovina ljudima. Beograd: ASTRA, 2011.
- Priručnik za novinare - Trgovina ljudima, Misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u Srbiji. Beograd: ASTRA, 2008.
- UNICEF, Reference Guide on Protecting the Rights of Child Victims of Trafficking in Europe Geneva, 2006.
- United Nations, Vienna Convention on the Law of Treaties (1969), Treaty Series, vol. 1155, p. 331, Article 27.
- UN, Konferencija potpisnica Konvencije Ujedinjenih nacija o transnacionalnom organizovanom kriminalu, Izveštaj sa sastanka Radne grupe za trgovinu ljudima, održanog u Beču 14. i 15. aprila 2009. stav 12
- https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THEREOF.pdf 20.02.2022.
- <http://www.crnps.org.rs/wp-content/uploads/vest-12-3-2012-.pdf>, dostupan 10.11.2021.
- Trgovina ljudima naš odgovor – priručnik za vršnjačku edukaciju, Društvo Crvenog krsta Srbije, Astra centar, str. 7. <http://www.iskra.org.rs/>, dostupan 10.11.2021.

http://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/2010_CTOC_COP_WG4/WG4_2010_4_E.pdf, dostupan 10.11.2021. godine

---

Exclusion of Criminal Responsibility of Victims of Trafficking in Human Beings for Committed Crimes During Victimization

Martin Matijašević

Abstract: The crime of human trafficking in the phenomenological sense is a complex crime. Victims of trafficking are in many cases discriminated against in multiple ways, as victims and then as one of the parties in criminal proceedings. The modus operandi of the crime of trafficking in human beings is intentionally exposing the victim to the risk of incrimination and manipulating them to participate in criminal activities. In the exploitation phase, the victim can often find himself in situations that have the characteristics of certain misdemeanors and criminal acts. The research is based on the analysis of the position of the victim during the criminal proceedings, where the question of her criminal responsibility as a perpetrator of various crimes during her victimization also arises. The paper points out the legal inconsistency of the issue of punishing victims of human trafficking in the Republic of Serbia, as well as the necessity of adopting legal regulations that would foresee such cases and legally materialize them. This is an insufficiently researched criminal matter.

Key words: trafficking, exploitation, victim status, impunity, slavery